

Izvorni znanstveni rad
UDK 398.332.41 Advent /Gračani (091)(497.5)
Primljeno 2011-10-22

ADVENTSKI I BOŽIĆNI OBIČAJI U GRAČANIMA KRAJ ZAGREBA

Domagoj Novosel, Zagreb

Sažetak

Cilj je ovoga rada prikazati adventske i božićne običaje u Gračanima kraj Zagreba u XX. stoljeću. Gračani se prvi put spominju u 1334. u popisu sela koja su dužna plaćati desettinu Zagrebačkoj crkvi.¹ U geografskom smislu pripadaju regiji zagrebačkoga Prigorja. U članku se opisuju običaji u adventu i božićnom vremenu tijekom XX. stoljeća. Promjene koje nastaju u običajima nastaju zbog blizine grada Zagreba, te odnosa selo – grad. Socijalna i društvena struktura Gračana mijenja se, te zbog blizine grada Gračani sve više postaju urbanizirani, a manje ruralni prostor. Prikazuju se promjene koje nastaju uoči i nakon Drugog svjetskog rata, ali i relativno uspješan pokušaj obnavljanja starih običaja krajem XX. i početkom XXI. stoljeća, kada lokalna zajednica postaje svjesna značajnosti kulturne, povijesne i etnografske baštine. Članak je većim dijelom temeljen na neobjavljenim spomenicama Župe sv. Franje Ksaverskoga, kojoj su Gračani pripadali od 1942. do 1983. godine.

Ključne riječi: Gračani; Došašće; zornice; Barbarinje, Sveta Lucija, Nikolinje, Zvezdari, Badnjak, Božić; blagoslov kuća; Štiefanje, Januševe, Novo leto, Tre kraljov.

Zornice

U stara vremena, baš kao i danas, Advent ili hrvatski rečeno - *Došašće*, bilo je obilježeno jutarnjim sv. misama *zornicama*, koje bi započinjale od Sv. Katarine. Uz taj je svetak vezana i stara izreka: “*Sveta Kata, snijeg na vrata*”, jer bi najčešće od tog dana započinjalo sniježiti. Od samog osnivanja župe Remete 1812. godine, za vrijeme adventa služene su mise zornice. Kao vjernici župe Remete, Gračanci su

¹ DOBRONIĆ L., *Prilog za poznavanje najstarijih posjeda Zagrebačkog Gradeca*, Zagreb, 1947., str. 10.

pohodili staru remetsku crkvu. Prema zapisima remetskog župnika vlč. Leopolda Rusana, gračanski su vjernici bili najmarljiviji pohoditelji ranijutarnjih svetih misa. Ta je pohvala osobito bila vrijedna iz razloga što su za zimskih dana vjernici iz Gračana imali težak put do Remeta. On je vodio preko brijega Banjščaka, a bio je prekriven dubokim snježnim pokrivačem i, naravno, neosvijetljen, jer u to vrijeme još nije bilo ulične rasvjete. Zbog toga su Gračanci sa sobom nosili *lampuše* i *luči*. *Luči* su bile tesane od mlade hrastovine. Taj se komad drva nazivao *polence*, a sušio se i čuvao kod kuće. Budući da su zornice započinjale u šest sati, a put je bio težak, iz Gračana se polazilo već u pet ujutro. Tada se obavezno na početku pjevala pjesma *Ptičice lijepo pjevaju*, čiji je tekst u liturgiji danas izmijenjen, a na kraju *Zdravo budi Marijo*. Tako su gračanski vjernici pohodili zornice sve do 1942. godine. Tada je došlo do pripajanja sela Gračani novoosnovanoj župi sv. Franje na Ksaveru, dok su zaseoci Dolje i Zvečaj ostali u sklopu remetske župe, gdje su zornice pohađali vjernici iz tih zaselaka. Gračanci su počeli odlaziti na Ksaver. Vjernici iz Gračana činili su veliku većinu na zornicama ksaverske župe, o čemu svjedoče i zapisi iz župnog ljetopisa:

“...25.12.1942. godine...Kroz Advent, osobito u drugom dijelu dolazio je narod u velikom broju na zornice. To su bili većinom vjernici iz Gračana. Isto tako su skoro svi župljani iz Gračana pristupili k sv. Pričesti. Na zornicama su pjevala djeca iz Gračana adventske pjesmice.”²

“...23.12.1944. godine...Kroz Advent bile su zornice. Narod je liepo prisustvovao zornicama, osobito vjernici iz Gračana.”³

“...31.12. 1946. godine...Božićni dani prošli su liepo i u redu kao obično. Na zornice dolazilo je dosta ljudi – uglavnom seljaka iz Gračana.”⁴

Pohađanje zornica na Ksaveru bilo je daleko lakše od onog u Remetama, jer je put vodio već izgrađenom i uređenom Gračanskom cestom, a rasvjeta uvedena 1933. godine, izbacila je iz uporabe lampuše i luči. Bio je to početak kraja tradicionalnih, starinskih zornica, koje su zbog sve bržeg napretka i stanja u društvu gubile stare navade. Već šezdesetih godina XX. stoljeća Gračani sve više postaju predgrađe Zagreba, a sve manje selo u njegovoj okolici. Zbog toga je tradicijski običaj pohađenja zornica sve više slabio: “...Opaža se da se postepeno smanjuje broj vjernika na misama zornicama. Pretežni dio je iz Gračanskog dijela, a utjecaj grada čini svoje. Sve više ljudi je zaposleno u gradu, a i tradicija se gubi polako na svim područjima.”⁵ Kako je najveći broj vjernika koji su pohodili zornice i dalje bio iz Gračana, ksaverski su fratri 1970. godine odlučili prebaciti zornice u gračansku

² *Spomenica župe Sv. Franje Ksaverskog*, knjiga I. (1942-1963), str. 5.

³ Isto., str. 19.

⁴ Isto., str. 31.

⁵ *Spomenica župe Sv. Franje Ksaverskog*, knjiga II. (1964-1988), str. 40.

kapelu sv. Mihalja: "...Ove godine smo uveli mise zornice i u kapeli u Gračanima u 6.00 sati ujutro. Budući da je na Ksaver dolazilo sve manje vjernika na zornice, a od tih je veći dio bio iz Gračana, odlučili smo zapravo prebaciti zornice u kapelu. Svakako da je tamo posjet bio brojniji i uz pjevanje adventskih pjesmica koje znadu dobro pjevati vjernici iz Gračana osjetio se je bolji štimung nekadašnjih zornica."⁶ Međutim, ni Gračanci se nisu mogli oduprijeti vremenu koje je neminovno činilo svoje i gušilo stare običaje, te su već 1972. godine zornice nestale iz gračanske kapele: "...Mise zornice 'propale' su i u Gračanskoj kapeli. Oduševljenje sve manje za rano ustajanje, sve veće brige, poslovi, zaposlenje u gradu, gašenje onog nekadašnjeg štimunga poetičnih zornica učinili su svoje. Od ove godine mise zornice služile su se u 6.00 sati na večer. Večernja misa prikladnija je ljudima i stari dobri običaji morali su ustuknuti pred ofenzivom grada i gradskoga. Jutarnje zvijezde zamijenile su zvijezde večernjice."⁷ Bio je to tužan zapis, *requiem* gračanskim zornicama. Na taj su način nestale mise zornice u Gračanima i činilo se da je taj vjersko-narodni običaj, baš kao i mnogi drugi, postao stvar prošlosti. No to se nije dogodilo. Naime, 1989. godine za upravitelja Župe postavljen je župnik fra Mirko Kralj. Bio je to njegov prvi mandat u Gračanima koji je trajao do 1993. godine. U tom je razdoblju, po starom običaju, uveo jutarnje mise zornice. Stari običaj dobro je prihvaćen i zornice su zaživjele novim sjajem i starim duhom. Ponovno se čuju stare adventske pjesme poput "*Srca gore evo zore*". Razlike u odnosu na nekadašnje zornice ipak postoje. Vjernici crkvu masovno posjećuju automobilima, jer nakon obreda žure na posao. Samo se rijetki, uglavnom starije osobe i djeca, upućuju pješke prema crkvi. Satnica je također pomaknuta, s nekadašnjih 6.00 prebačena je na 6.30 - zbog praktičnosti. Naime, zornica završava oko 7.15 - što je idealno vrijeme da svi koji rade u Zagrebu od 8.00 na vrijeme stignu na svoja radna mjesta.

Barbarinje

Na Dan sv. Barbare, 4. prosinca, išli su dječaci, svaki za sebe, u ranu zoru od kuće do kuće, čestitati Barbaru izgovarajući ove riječi: "*Dej Vam Bog puričov, teličov, gušćičov, račićov, pune lajte vina, pune vože žita, a najviše Božjega mira. Da bi Vaše čučice tak trde sedele kak si bum ja sad sel*". Nakon toga, čestitar bi se bacio na pod i čvrsto sjeo. Uobičajeno, bio bi nagrađen jabukama, a u bogatijim kućama bombonima i sitnim novcem. Čestitalo se svim kućanstvima, ali se osobito pazilo da se čestita kumovima i bližoj rodbini. Također se čestitalo svim Barbarama ili Baricama, koje su taj dan bile *godomnjače* – slavljenice. Običaj je

⁶ Isto., str. 55.

⁷ Isto., str. 65.

počeo nestajati početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća, kad je ratarstvo i stočarstvo na području cijelog Prigorja slabilo, a stanovništvo se masovno orijentiralo na zapošljavanje u gradu. Zbog toga je i navedeni blagoslov sve više gubio smisao. Poneki su dječaci hodali u blagoslov i do kraja osamdesetih godina, ali više je bila riječ o izuzecima, a manje o pravilu. Običaj je obnovljen 2008. kad je skupina mladića iz etno udruge "Falaček Prigorja" krenula u jutarnje blagoslivljanje. Razlike između nekadašnjih čestitara i današnjih postoje. Mladići koji danas čestitaju u dobi su između dvadeset i trideset godina, dok su nekadašnji čestitari, u pravilu, bili maloljetnici. Oni su hodali kao pojedinci, bez narodnih nošnji, obučeni svako u ono što je imao, dok današnji čestitari hodaju u grupi od pet do sedam ljudi, obučeni u nošnje, čime se običaju želi dati još svečaniji i veće značenje. Nekadašnji su čestitari za svoju nagradu najčešće dobivali voće i zadržavali ga za sebe, dok današnji redovno dobivaju novac koji daruju župniku u Gračanima. Nekadašnji čestitari nisu uvijek na kraju blagoslova pohodili crkvu i misu zornicu, dok današnji upravo svoj blagoslov tamo završavaju. No, i nekadašnji čestitari nisu mogli nastaviti svoj blagoslov nakon zornice, jer je on vrijedio samo prije mise. Zbog toga su čestitari, kako nekadašnji tako i današnji, morali krenuti u čestitanje vrlo rano, već oko 3.30 kako bi mogli obići što više kuća i udijeliti što više blagoslova.

Sveta Lucija

Običaj da se za Sv. Luciju u tanjuriće sije pšenica, zadržao se sve do danas. Već izrasla pšenica služila bi kao ukras pod božićnim drvцем i jaslicama.

Nikolinje

Uoči Sv. Nikole, 5. prosinca, na večer, složilo se po troje mladića. Jedan se obukao kao *sv. Nikola*, drugi kao *anđeo*, a treći kao *krampus*. Zajedno bi krenuli u obilazak Gračana, Dolja, Zvečaja i Blizneca. Sv. Nikola dijelio je darove, anđeo ih je nosio, dok je krampus imao zadatak plašiti zločestu djecu. Krampus je bio obučen u dronjke i stare krpe, lice je zacrnio čađom, preko leđa je nosio lance, a u rukama je držao stare vile. Djeca su morala moliti Boga, a bila su darivana bombonima. Zločesta su djeca dobivala brezovu šibu, s kojom će biti simbolično kažnjena, ako se ne poprave. Noć prije Sv. Nikole djeca bi čistila svoje čizme ili cipele i stavljale ih *u obluk* – u prozor. Ujutro bi rano ustajala i tražila darove. Roditelji bi u čizmice obično stavili pokoji bombon ili zemlju, a oni imućniji i naranču. Ti su darovi predstavljali veliko veselje za seljačku djecu koja nisu uvijek imala prigode uživati u blagostanju. Osamdesetih godina običaj je uveden i u gračansku župnu crkvu sv. Mihalja. Djeca bi tada čekala sv. Nikolu u kojeg se

obukao poneki stariji mještandin, a ministranti bi preuzeli ulogu anđela i kram-pusa. Istodobno su se mladići i dalje okupljali u trojke i neovisno o crkvenoj proslavi obilazili Gračane, istodobno plašeći i darujući djecu. Osobito se pazilo da se pohode kuće u kojima žive ukućani imenom Nikola i Nikolina. Običaj nije zamro do danas, kada postoje najmanje dvije grupe koje obilaze Gračane, a neovisno od njih odvija se i crkvena proslava.

Hodanje z božićnom zvezdom: "zvezdari"

Za vrijeme Adventa, od Sv. Katarine, složila su se obično po tri dječaka, oblijepila staro sito crvenim papirom i oblikovali ga u znaku zvijezde repatice, koju su rasvjetljavali svijećom. S tim su na večer hodali od kuće do kuće i pjevali:

*O kakva to svetlost z kom Betlem gori,
Glas čuda z veseljem po zraku zvoni,
Čast Bogu visini, mir ljudem v nizini,
V radosti, v radosti to saki kriči.
Jen stavec vu štali naslonjen stoji,
Med oslom i volom detešce leži.
Mati ga ogreva ter milo mu speva:
O Jezuš, o Jezuš, predragi moj sin,
Koj nebo i zemlu na lasu deržiš.*

Na kraju bi pozvonili malim zvoncem i zapjevali:

*Ovoj je pjesmi konec i kraj,
Mi molimo dare da idemo dale.*

U svakoj su kući *zvezdari* bli nagrađeni novcem, a do kraja Adventa obišli bi cijelo selo. Na ovaj su način *zvezdari* obilazili selo do 1945. Nakon rata nekoliko godina *zvezdari* zbog represije komunističkog režima prestaju s obilaženjem sela. No, već pedesetih godina, postupnom liberalizacijom politike, *zvezdari* nastavljaju stari običaj. Osamdesetih godina običaj polako gasne. Krajem devedesetih i početkom XXI. stoljeća grupa mladih tamburaša obilazi Gračane, ali bez napravljene *zvezde* i uz zvuke tambura izvodi istu pjesmu čestitajući Božić. Nakon tri godine običaj ponovo zamire. Godine 2008. i 2009. grupa mladića iz etno udruge "Falaček Prigorja" iznova pokreće običaj, ali također bez zvijezde, ali sa zvoncem i starinskim pjevanjem "na suho". Običaj 2010. preuzimaju mlađi, djeca od desetak godina, koja izrađuju *zvezdu* i sami obilaze kuće, u izvornijem obliku od prethodnih pokušaja obnove tog starog običaja.

Badnjak

Sam dan Badnjak, započinjao bi odlaskom muških članova obitelji u obližnje šume ili na samu Medvednicu. Tamo je trebalo izabrati bor, posjeći ga i donijeti kući. Nakon 1945. bor se sve više kupovao u gradu ili u susjednom Markuševcu, jer je država postrojila kontrolu u šumama, pa bi često dolazilo do konflikata s lugarima. Nakon povratka kući, otac kao glava obitelji nasadio je bor na stalak. Dječaci su mu morali pomagati. U isto je vrijeme ženski dio obitelji čistio kuću i pripremao hranu. Badnja noć započinjala bi unošenjem božićnog drvca. Unošenje *majke* - bora, u sumrak Badnje večeri obavljao je najstariji muški član obitelji. Ukućani su sjedili u mraku sobe, iščekujući unos bora. Osoba koja je unosila bor, u jednoj je ruci držala bor, a u drugoj svijeću. Ulazeći u sobu, pozdravio je ukućane sa: "*Faljen Isus i Marija*", a oni su mu odgovarali: *Navieke budi faljen*". Bor i svijeću stavio je na stol. Zatim je donio miješano žito, te je njime posipao stol u obliku križa. Na prazan dio stola stavio se kolač zvani *kuglof*. Bio je okruglog oblika, pa otud i dolazi njegovo ime. U njegovo se središte zabila grančica bora. Ispod stola stavio se snop slame, simbol novorođenog djeteta. Na toj bi slami božićnu noć prospavala djeca, kojoj je to pričinjalo veliko veselje. Potom bi najstariji muškarac izgovorio blagoslov, koji je bio istovjetan onome koji su čestitari izgovarali za Svetu Barbaru. Zatim bi svi zajedno izmolili Očenaš i Vjerovanje, te zahvalili Bogu na darovima kroz cijelu godinu. Nakon toga bi se zapjevala stara hrvatska božićna pjesma: "*Narodil nam se kralj nebeski*". Potom bi se krenulo s *kindenjem* - kićenjem bora. Kitilo se papirnatim ružama raznih boja i oblika, posrebrenim češerima bora, orasima, jabukama, a u bogatijim kućama i narančama. Ukrase za bor, tj spomenute ruže od *krep papira*, izrađivale bi djevojke tijekom cijelog došašća. Okupljale bi se u večernjim satima u kući jedne od njih, te u dobrom raspoloženju izrađivale nakit. U kuće u kojima bi se pravio nakit, na večer bi svraćali seoski mladići. Prema kazivanju Mirka Baneka (r. 1919.): "...svugdje su bili počašćeni vinom i svaki je momak dobio po jednu ružu koju je zataknuo za škrlak. Kad bi došli do druge kuće, djevojke su pogađale gdje su dobili ruže i tko ih je izrađivao. Bilo je pjesme, smijeha i veselja."⁸ Na Badnju večer, skupine gračanskih mladića odlazile bi u kuće djevojaka gledajući i komentirajući kakav je kinč na boru. Djevojke su dečke častile vinom, a oni njih pjesmom, najčešće pjevajući "*Svim na zemlji mir veselje*" i "*Narodil nam se kralj nebeski*".⁹ Misa polnočka predstavljala je vrhunac Badnje noći i uvod u blagdan Božića. Na nju bi krenuli svi zdravi ukućani, obučeni u najbolje i najnovije nošnje. Na putu prema crkvi u Remetama ili, kasnije, Sv. Ksaveru, pjevala se stara, domaća božićna pjesma:

⁸ "Mihael" – *Glasilu župe Sv. Mihaela* – Gračani, godina XXIII., br. 4., 2006., str. 8.

⁹ Isto., str. 8.

“Dvanajsta sad je vura
Na reč pazite,
Velika se svjetlost vidi
Sa svih strana
I veselje čuj...”

Nakon polnoćke slijedilo je čestitanje ispred crkve, gdje bi mladići darivali djevojke jabukama, a oni bogatiji i narančama. Nakon toga u skupinama bi se razilazili kućama pjevajući božićne pjesme. Svoju radost mladići bi iskazivali pucanjem iz mužara i kubura. Po povratku kući nešto bi se pojelo, te otišlo na počinak. U svakoj kući obavezno je gorjelo upaljeno svjetlo (svijeća, a kasnije petrolejska svjetiljka), koje bi se po prastarom vjerovanju gasilo tek u svanuće božićnog jutra. Uz polnoćku je vezano i jedno prastaro vjerovanje. Naime, to je vjerovanje u otkrivanje vještica, pomoću malog stolca - *stolčeka na tri noge*. Ako je čovjek htio doznati koja je žena u Gračanima vještica, tada je morao od Dana svete Lucije do Badnjaka, polako izraditi spomenuti *stolček*. Na sam Badnjak stolček je morao biti završen. Kada bi na polnoćki, za vrijeme podizanja stao na taj stolček, vidio bi određene žene okrenute leđima prema oltaru, što je bio “siguran” znak da su vještice. Taj bi čovjek, nakon polnoćke morao trčati kući, te za sobom bacati zrnje žitarica, jer bi ga u suprotnom slučaju vještice uhvatile i rastrgale. Običaji za Badnju večer počeli su se mijenjati početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada je većina običaja pod utjecajem grada počela propadati. Starinske nakite za bor poput *krep ruža* postupno zamjenjuju kupovne kuglice iz zagrebačkih trgovina. Kupovni nakit postao je gotovo statusni simbol, koji su si isprva mogle priuštiti samo imućnije, a s vremenom i siromašnije obitelji. Unos bora na starinski način postoji i danas kod gračanskih starosjedilaca, ali se većina ostalih običaja Badnje noći zagubila.

Božić

Božić je bio dan mira i spokoja. Hrana je, za razliku svakodnevne, bila mesna i obilata. Uglavnom se pekla purica s mlincima. Jeli su se kolači, *tienka gibanica*, *orehnjača* i *makovnjača*. Od pića točila se *kraljevina*, najčešća sorta zagrebačkog Prigorja. Stari je običaj nalagao da se rano ujutro kiti zdenac ili bunar, a djevojke su se natjecale koja će prva stići do bunara. Domaćica je ujutro hranila blago sjedeći na štokrlu – maloj stolici. Hranila ga je žitom iz korpice koja je cijelu noć stajala pod borom. Vjerovalo se da će na taj način životinje biti ugojene i plodne. Cijela je obitelj prisustvovala svetoj misi, obučena u najbolje i najnovije narodne nošnje kojima je trenutno raspolagala. Običaj kicenja bunara i zdenaca nestao je uvođenjem vodovoda u Gračane i postavljenjem uličnih pumpi, početkom tri-

desetih godina XX. stoljeća. Ipak, poneke su obitelji kitile zdenac sve do Drugog svjetskog rata, kada je taj običaj nestao.

Blagoslov kuća

Nakon Božića slijedio bi blagoslov kuća. Još početkom XX. stoljeća blagoslov u Gračanima, Dolju, Zvečaju i Bliznecu remetski župnik obavio bi za dva do tri dana. No rastom broja stanovnika to se promijenilo, pa su već 1946. godine za blagoslov kuća u Gračanima (bez okolnih zaselaka), angažirana čak četvorica ksaverskih fratara.¹⁰ Prilikom blagoslova kuća Gračanci su obilato darivali svećenike, o čemu postoje i zapisi zahvalnih ksaverskih fratara:

*“...25. prosinac 1942. godine... Narod nam je iz Gračana dao prigodom Božića obilne darove u živežnim namirnicama”.*¹¹

*“...5. siječanj 1944. godine... Održao se izpred Tri kralja, blagoslov kuća u Gračanima. Obavio je To župni kapelan o. Ljudevit Gregov i o. Mijo Tomašinec. Narod je liepo nadario svećenike.”*¹²

*“...6. siječanj 1945. godine... Blagoslovili smo kuće, u Gračanima svima. Ljudi su nas rado primali, darovali po volji.”*¹³

U Gračanima već dugi niz godina postoji običaj da župnik s pratnjom, za vrijeme blagoslova kuća, blaguje kod određene obitelji koja između ostalih na taj dan prima blagoslov. Zbog velikog porasta broja stanovnika sedamdesetih godina, kao i zbog praktičnosti, od 1972. godine uveden je raspored blagoslova kuća u Gračanima.¹⁴ Na taj je način blagoslovljen veći broj kuća, jer se događalo da u nekim kućama zbog zaposlenja u gradu, nije bilo domaćina koji bi primili blagoslov. Danas blagoslov kuća traje tjedan dana, od 27. prosinca do 4. siječnja, a gračanskom župniku pomažu fratri sa Ksavera

Štiefanje

Drugi dan Božića, na Štiefanje, slavilo se u kućama gdje je bilo osoba tog imena. Budući da je Štief (Stjepan) bilo vrlo često ime u Gračanima, gotovo da nije bilo kuće u kojoj se nije slavilo. Slavljeniku su često u goste dolazili tamburaši, koji bi mu čestitali pjesmom. Obično se to događalo već prijepodne, a slavljenik

¹⁰ *Spomenica župe Sv. Franje Ksaverskog*, knjiga I. (1942 – 1963), str. 31.

¹¹ Isto., str. 6.

¹² Isto., str. 13.

¹³ Isto., str. 20.

¹⁴ *Spomenica župe Sv. Franje Ksaverskog*, knjiga II. (1964 – 1988), str. 67.

– *godomnjak* bio je dužan počastiti sve čestitare. Štiefanje je i danas blagdan do kojeg se u Gračanima drži. Običaj je da se svakom Štefeku odlazi u čestitare, a lokalni tamburaši u ovom blagdanu često vide priliku za zaradu.

Januševe

Treći dan Božića - na Januševe (Sv. Ivan), rano ujutro raznosila se slama, po par strukova po svakoj vočki. Slamu je obično raznosio najstariji muški član obitelji usput govoreći: *“Drage drijevce ja tebe darujem Božjim, a ti mene daruj svojim darom”*. Slama koja se raznosila, bila je ista ona koja je za Badnjak unesena u kuću i stavljena ispod stola. Gračanci su osobito držali do ovog svetka, smatrajući ga zapovjednim blagdanom, iako ga Crkva nije takvim propisala. Na taj bi dan Kapelu sv. Mihalja pohodio župnik, koji bi služio poldanju, pjevanu svetu misu i držao propovijed. Prigodom propovijedi župnik bi kritizirao gračanske vjernike, govoreći im o njihovim dobrim stranama, ali još više o nedostacima. Gračanci su to nazivali špotancija - kritika. O karakterističnoj propovijedi na “Januševe” svjedoči zapis ksaverskih fratara iz 1950. godine: *“...27. prosinac 1950. godine...Ivanje – Posjet upravitelja župe kapeli sv. Mihalja u Gračanima. Kapela je kod poldanje sv. Mise bila dupkom puna. Tom zgodom je upravitelj istaknuo dobre strane župljana, a onda loše, osobito se potužio na slabo posjećivanje pjevane župne mise, zakašnjavaње na misu, slab odaziv djece na razne pobožnosti; napose na večernjice u nedjelji, brigu za starce i bolesnike i slično.”*¹⁵ Međutim, crkveni običaji za “Januševe” počeli su se uskoro mijenjati, i to pod utjecajem ksaverskih fratara, koji su i inače bili skloni inovacijama. Zbog toga je 1954. godine došlo do prvih promjena tog starog običaja: *“...27. prosinac 1954. godine...Blagdan Sv. Ivana...Kroz ovu godinu bio je kip Sv. Ivana maknut s oltara, a na njegovo je mjesto stavljen kip Majke Božje Pomoćnice kršćana. Kip Majke Božje ostao je i za ovu zgodu na oltaru, a kip Sv. Ivana na mjestu kojem je bio prije kip Majke Božje. Običaj će se i dalje nastaviti, da bude u Gračanima na ovaj dan sv. Misa, ali se više neće zvati dan sv. Ivana, već dan Majke Božje, pa će i pjesmom sv. Misa, pošto je to bila i ove godine biti na glavnom oltaru.”*¹⁶ Kako su godine prolazile, običaj špotancije sve je više slabio i polako nestajao. Godine 1958. zapisao je ksaverski župnik: *“...vrijeme u kojem živimo nije pogodno za žigosanje, pa se je velečasni upravitelj zadovoljio samo sa bodrenjem.”*¹⁷ Župnik je bio u pravu, jer vrijeme je činilo svoje, ljudi su se mijenjali i nije im više bila draga kritika na njihov račun. Osim toga, razne promjene u kapeli, poput premještanja kipova svetaca, kao i drugi naziv za taj blagdan, učinili su svoje.

¹⁵ *Spomenica župe Sv. Franje Ksaverskog*, knjiga I. (1942 – 1963), str. 48.

¹⁶ Isto., str 82 – 83.

¹⁷ Isto., str. 127.

Gračanci taj dan nisu više smatrali *zapovijedanim blagdanom*, jer to više nije bilo ono staro *Januševe*. Dokaz tome je i slaba posjećenost Svetoj misi na taj dan 1961. godine, što se spominje u župnoj spomenici.¹⁸ Konačno, godine 1962. po prvi je put izostavljena špotancija na blagdan Sv. Ivana. Kao razlog, u zapisu ksaverske spomenice navodi se bolest upravitelja župe.¹⁹ Naredne godine, novi župnik ksaverske župe postaje fra Stanko Turčić, te se stari običaj za Januševe potpuno ukida. Osim religioznog značenja, "*Januševe*" je za Gračance imalo i određeno društveno – gospodarsko značenje. Naime na taj je dan, nakon svete mise održavana licitacija za zemljište Kapele sv. Mihalja. Zemljište kapele davano je u najam, a dobivao ga je najbolji nuditelj. Poznato je, da je za godinu 1943. zemlju u najam dobio Mijo Kosec, a za to je ukupno platio 5.100 kuna.²⁰ Po svemu sudeći, obrada zemljišta mu se isplatila, jer je na dražbi koja je održana na Januševe 1943. godine, zakupio zemljište i sljedeće četiri godine, što ga je ukupno stajalo 28.000 kuna.²¹ No, dolaskom komunističke vlasti takav se vid iskorištavanja zemljišta ukida, kao i dražba na Januševe. Danas u Gračanima ne postoje nikakvi običaji za taj blagdan, koji je, ne tako davno, Gračancima bio vrlo značajan - nakon Uskrsa, Božića i Miholja, najvažniji blagdan u godini.

Novo leto

Na novogodišnje jutro išli su dječaci čestitari po cijelim Gračanima, Dolju, Zvečaju i Bliznecu. Čestitali su po svim kućama na isti način kao i na Sv. Barbaru. Ženske osobe toga dana nisu smjele u čestitare jer se to držalo nesrećom. Iako danas žene idu u čestitare, običaj je da najprije čestita muška osoba - zbog prastarog vjerovanja kako žena donosi nesreću. Uz *Novo leto* – Novu godinu, vezan je još jedan običaj, a taj je da se na taj dan u Gračanima nikako nije smjela jesti perad. Naime, smatralo se da će konzumiranjem peradi sreća odletjeti iz kuće. Zbog toga se za taj dan obavezno ručala svinjetina. Većina gračanskih starosjedi-lačkih obitelji i danas drži do takvog običaja.

Tre kraljov

Dan uoči Sveta tri kralja bio je veliki post. Osim ljudi postilo je i blago koje se tog dana samo napojilo vodom. Na glavnoj *poldanjoj* misi, na sam blagdan Sveta tri kralja župnik je blagoslovio tamjan i zlatne predmete. Tim se tamjanom

¹⁸ Isto., str. 194.

¹⁹ Isto., str. 223.

²⁰ Isto., str. 6.

²¹ Isto., str. 12.

blagosloвила cijela kuća. Poslijepodne je glavlar kuće obilazio svaki komad svoje zemlje te je škropio blagoslovljenom vodom, koju je na večernjoj misi blagoslovio župnik. Svako domaćinstvo uzimalo je po nekoliko litara vode jer se samo na toj vodi toga dana kuhala hrana. Nakon povratka iz crkve, domaćica je, posvećenom vodom, molila za mir i blagoslov te škropila svaku prostoriju u svom domu i domaćinstvu. U Gračane su taj dan dolazili čestitari iz Hrvatskog zagorja, uglavnom iz stubičkoga kraja. To su bili vrlo siromašni, stariji seljaci, obučeni u gotovo ljetna odijela i poderane čizme. Obično su išli po troje u grupi, te su i oni kao gračanski dječaci nosili svoju *zvezdu*, koja je imala sliku sv. Tri kralja, a na vrhu tri roga. Išli su danju te pjevali sljedeće pjesme:

*O Sveta tri kralja, o blažen vaš dan,
Kad sveti kralj mladi bil z neba poslan!
Kam giblete sad na daleki put,
Kad zima svud vlada i veter je ljut.
Tekst druge pjesme glasio je:
Majka Božja Svećnica, Svećnica,
Koja bu nam svetlila, koja bu nam svetlila,
Sada i na smrtni čas.*

Nakon čestitanja i otpjevanih pjesama Gračanci su Zagorce darivali novcem, hranom i pićem, nakon čega su se ovi preko Medvednice vratili svojim kućama. Šezdesetih godina prošloga stoljeća Gračanci su za blagdan Sveta tri kralja počeli pješke odlaziti na Kraljev Vrh u Hrvatskom zagorju. Taj je običaj tada potaknulo nekoliko lokalnih mladića. Put je vodio preko vrha Medvednice i zatim do malog zagorskog sela. Tamo bi se održala sv. misa. Nakon nekoliko godina sve je više Gračanaca prihvatilo ovaj običaj. On postoji i danas, te svake godine pedesetak Gračanaca posjeti Kraljev Vrh.

Blagdanom Sveta tri kralja završili bi božićni običaji u Gračanima, ali ne i božićno vrijeme. Naime, u Gračanima je nekada, ali i danas bio običaj čuvati božićno drvce u kući sve do balgdana Svijećnice. Budući da se liturgijsko vrijeme proteže do Svijećnice, gračanski starosjedioci i danas drže do toga, pa se bor raskiće tek na taj dan, čime u potpunosti prestaje božićno vrijeme, a time i običaji vezani uz njega.

Literatura / izvori:

DOBRONIĆ L., *Prilog za poznavanje najstarijih posjeda Zagrebačkog Gradeca*, Zagreb, 1947.
Spomenica župe Sv. Franje Ksaverskog, knjiga I. (1942.-1963.),
Spomenica župe Sv. Franje Ksaverskog, knjiga II. (1964. – 1988.),
“Mihael” – *Glasiló župe Sv. Mihaela – Gračani*, godina XXIII., br. 4., 2006.

ADVENT AND CHRISTMAS CUSTOMS AT GRAČANI NEAR ZAGREB

By Domagoj Novosel, Zagreb

Summary

The target of this paper is to describe 20th century Advent and Christmas customs at Gračani near Zagreb. The Gračani settlement is first mentioned in 1334, in the list of villages obliged to pay the desetina (tithe) to the Zagreb church. Geographically the settlement belongs to the Zagrebačko Prigorje region. Advent and Christmas days customs throughout the 20th century are described in the paper. Modifications of such customs take place due to the city of Zagreb's vicinity and the village-versus-city relationship. The social and public structure of Gračani changes because it is in the city's vicinity and the Gračani settlement become a more urbanized and a less rural area. The undergoing changes on the eve of World War II and those in the war after-period are described, and also the relatively successful efforts to resume with old customs at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries when the local community becomes aware of the significance of cultural, historical and ethnographic heritage. The majority of the writing in the paper is based on unpublished records of the Sveti Franjo Ksaverski (St. Francis) parish to which the Gračani settlement belonged from 1942 till 1983.

Key words: Gračani; Došašće (Advent), zornice (early/morning service); Barbarinje (St. Barbara's Day), Sveta Lucija (St. Lucy's Day), Nikolinje (St. Nicholas Day); zvezdari, Badnjak (Christmas Eve), Božić (Christmas); blagoslov kuća (House Blessing), Štiefanje (St. Stephen's Day), Januševe (St. John's Day), Novo leto (New Year), Tre kraljov (Epiphany)